

Küreselleşmenin Değer Boyutu Üzerine

Recep KILIÇ*

ABSTRACT

In this paper an answer to the following basic questions is pursued: "Is 'globalisation' a factual condition or does it have its values? If it is something factual, can it produce new values?" Given that technology, which seems to be the factual dimension of globalisation, cannot be conceived independently of its values, globalisation, from the most optimistic perspective, is a factual condition producing new values. And from a pessimistic perspective, it is a process laying down values or making certain value-judgements. But if by 'values' one has religious, ethical, legal, political, economical, aesthetic values in mind, a consideration on "the value-dimension of globalisation" will essentially involve the question as to whether globalisation lays down its own values in the domains religion, ethics, law, politics, economics and aesthetics. Here, I shall particularly concentrate upon the impact of globalisation on religion.

Key Words: Globalisation, Technology, Religion, Value.

"Küreselleşmenin değer boyutu" gibi bir başlık, ilk bakışta, 'küreselleşme' konusunda belli bir ön kabulümüzün olduğunu akla getirebilir niteliktedir. Böyle bir yanlış anlamının önüne geçebilmek için başlıktan ne anladığımızı açıklığa kavuşturmamız gerekecektir.

Son zamanlarda Türkiye'de 'küreselleşme' kavramı moda bir kavram haline geldi. Herhangi bir konunun 'küreselleşme' ile ilişkilendirilmeksizin ele alınması adeta bir eksiklik olarak görülmeye başlandı. Küreselleşme ile birlikte anılmaya başlanan kavramlardan birisi de, şüphesiz 'din'dir. Ancak küreselleşmeyle ilgili bütün bu yazılan ve konuşulanlara baktığımızda, bu kavramın anlamı üzerinde ortak bir görüşün olmadığını görüyoruz. Küreselleşmeye yüklenen anlamlar farklılık gösterse de, 'küreselleşme' karşısında takınılan tavır, çok fazla çeşitlilik göstermiyor; 'küreselleşme' karşısında olumlu tavır alanlar, olumsuz tavır alanlar var ve üçüncü bir grup olarak da, bu konuda belirli bir tavır geliştirmemiş olanlar bulunmaktadır.

Küreselleşmeyi olumlayanlar, her iyi ve güzele doğru yönelişin ya sebebi ya da sonucu olarak küreselleşmeyi gösteriyorlar. Bunlar için 'küreselleşme', her

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Felsefesi Öğretim Üyesi

türlü güzelliği ortaya çıkartan sihirli bir formüldür. Bu yaklaşımın tam tersi, küreselleşmeyi olumsuzlayanlar için geçerlidir. Onlar da ulusal veya evrensel ölçekli her türlü olumsuzluğun müsebbibi olarak küreselleşmeyi gösteriyorlar. Üçüncü grubu oluşturanlar ise, birbirini tamamen dışlayan bu iki yaklaşımın dışında, konuya başka yaklaşım türlerinin olup olamayacağı, olabilirse bunların neler olabileceği üzerinde düşünce geliştirmeye çalışıyorlar. Kısaca ifade etmek gerekirse ilk iki grup için konu son derece açık ve seçiktir. Üçüncü gruptakiler için ise, halen araştırılıp açıklığa kavuşturulması gereken bazı noktalar bulunmaktadır. Bu sebepten dolayı, öncelikle başlıktan başlayarak, kullandığımız kavramlardan ne anladığımızı açıklığa kavuşturmamız gerekiyor.

Kavram Tahlili

'Küreselleşme' kavramının tahlili noktasında, konumuz açısından cevabı aranması gereken temel sorular, bizce, şunlardır:

Küreselleşme, *olgusal* bir durumun mu adıdır, yoksa bir *değer* mi ifade etmektedir? Olgusal bir durumu ifade ediyorsa, bu olgusal durum yeni değerler üretebilecek güçte midir? Cevabımız "evet" ise, bu değerler nelerdir; "hayır" ise, küreselleşme karşısında kendi değerlerimizi koruma konusunda hangi tür problemlerle karşılaşabiliriz? Küreselleşme, değer ifade eden, değer koyan, değerlendiren yapan, yani kendine özgü değerleri olan bir sürecin adı ise, değerleri nelerdir; bu değerlerin kaynağı, küreselleşmenin bizatihi kendisi midir?

Değer kavramının felsefî anlamda tahlilini yapmak, bu yazının amacını aşan bir konudur. Çünkü değer in neliği ile ilgili tartışmaların tarihi, neredeyse iki bin beş yüz yıllık, bilinen düşünce tarihi kadar eskidir ve eski olmasına rağmen halen canlı bir tartışma olma özelliğini korur.

"Küreselleşmenin değer boyutu" başlığındaki 'değer' kavramıyla; herhangi bir yükümlülük içermediği gibi herhangi bir yükümlülük de yüklemeyen, geçmişte olmuş, şimdi olan veya gelecekte olacak olan bir vâkıanın (olgunun) aksine, insana birtakım yükümlülükler yükleyen, böylece ona vazifesinin ne olduğunu gösteren tümel kavramlar kast edilmektedir. Dolayısıyla bu yazıda, küreselleşmenin insan davranışlarıyla ilgili 'yapılması gerekenler veya gerekmeyenleri' belirleyen normatif boyutu üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

'Değerler' denildiğinde, akla dinî, ahlâkî, hukukî, siyasî, iktisadî ve estetik değerler geldiğine göre, "küreselleşmenin değer boyutu" üzerinde düşünmek demek, esasen, din, ahlâk, hukuk, siyaset, iktisat ve sanat alanlarında, küreselleşmenin kendine özgü normlar koyup koymadığını sorgulamak anlamına gelmektedir. Fakat bu yazıda, özellikle din alanında küreselleşmenin etkisi üzerinde durulacaktır.

Tarihî Durum

Küreselleşme tabirinin yaygın kullanımı 1980'lerden itibaren başlamış olmasına rağmen, bizim tarihimize, küreselleşme kavramının tekabül ettiği gerçekliğin değer boyutuyla ilgili çok yönlü sorgulama yeni değildir. Şöyle ki;

Küreselleşme ile teknoloji arasında ayrılmaz nitelikte bir ilişki vardır. Çünkü küreselleşme ile kastedilen her ne ise bu, öncelikle iletişim ve ulaşım teknolo-

jilerindeki hızlı gelişimin sonucunda ortaya çıkmıştır. İletişim ve ulaşım teknolojileri alanında sağlanmış olan büyük ve hızlı ilerlemeler sayesinde dünya, moda tabiriyle "küresel köye" dönüşmüştür. Netice itibariyle küreselleşme, söz konusu edilen bu teknolojik durumun zorunlu bir sonucu durumundadır. Bundan dolayı küreselleşmenin değer boyutu ile ilgili bir tartışma, özü itibariyle, aynı zamanda teknolojinin değer boyutu ile ilgili bir tartışma anlamına gelmektedir. İşte bizim tarihimizde eski bir tarihi olan sorgulama, teknolojinin değer boyutu ile ilgili yapılmış olan tartışma olup, küreselleşme konusunda yapılan sorgulamayla öncülleri, soruları ve kaygılarında ortaklık barındırmaktadır.

Teknolojinin Değer Boyutu

Teknoloji-değer ilişkisi konusunda, Türkiye'de yapılmış olan tartışmalar; Batı'da üretilen teknolojinin kültürel hayatta yapması muhtemel etkileri üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu tartışmalarda, teknoloji ile kültürel değerler arasındaki ilişkinin mahiyeti sorgulanmış, kültürel hayatta teknolojinin ortaya çıkartacağı yeni durumlar karşısında *yapılması gerekenler* üzerinde durulmuştur.

Osmanlı'nın son dönemleri ile Cumhuriyet Türkiye'sinin ilk dönemlerinde teknolojinin kültürel dünyamıza yapması muhtemel etkileri konusunda yaşananları ve bu çerçevede teknoloji-değer ilişkisini Erol Güngör, 'Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik'¹ isimli kitabında değerlendirerek yukarıdaki soruların cevaplarını bulmaya çalışır.

Teknolojideki değişmelerin, insanların davranış ve düşüncelerinde önemli değişmelere yol açacağı aşıkardır. Çünkü teknolojik değişmenin kendisi, bir tavır ve davranış değişimini de beraberinde getirir. Dolayısıyla teknolojideki değişmelerin sosyal ve kültürel hayata yansıyan açık sonuçları vardır.

Bu durumda cevabı aranılan temel soru şu şekilde dile getirilebilir: "Modern teknolojiyi hiçbir manevî değişmeye lüzum kalmadan alabilmek mümkün müdür?" Başka bir deyişle teknoloji, toplumun hem sosyal dokusu hem de değer sistemi üzerinde önemli değişiklikler yaparken, nötr bir alet gibi mi, yoksa bir takım değerlerin temsilcisi olarak mı çalışmaktadır?

Teknolojiyi nötr bir alet olarak görenlere göre, teknolojinin sağladığı imkanları iyi yollarda kullanmanın çaresini aramız gerekir. Bu görüşte olanlara göre, insanları öldüren bombalar değil, o bombaları yapan başka insanlardır. Eğer teknoloji hem faydalı hem de zararlı yollarda kullanılabiliriyorsa, kendisi tek başına zararlı veya faydalı değildir. Kısacası değerleri yaratan teknoloji değil insandır. Bununla beraber teknolojinin değerlerimizle sıkı bir ilişki içinde olduğu da açıktır. "O halde teknolojinin nasıl bir değer sistemi ile bir arada gittiğini, bizim modern teknoloji-öncesi değerlerimizi hangi yollardan sarstığını görmemiz gerekir."²

"Üç Mesele" isimli kitabında İsmet Özel'in de üzerinde durduğu temel sorun, "teknolojinin bizatihi bir moral değeri temsil edip etmediğidir." Özel'e göre

1 Erol Güngör, Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik, İstanbul 1984.

2 Güngör, a.e., s. 36.

"teknik, ne idüğü yeniden, sarahatle anlaşılması gereken bir olaydır. Onu anlamak mümkün olmadan ne ona sahip olabiliriz ne de karşı durabiliriz."³

Teknoloji-kültürel değerler ilişkisi konusundaki görüşleri, temelde iki gruba indirgemek mümkündür: Bir grup, teknolojinin milli kültürleri ortadan kaldırmayacağını iddia etmiş, diğer grup ise böyle bir netice meydana getirebileceği için teknolojinin aleyhinde olmuşlardır.

Bu tartışmaların ayrıntılarına girmeden önce, bizim tarihimizde böyle bir tartışmanın doğmasına zemin hazırlayan sebeplerin neler olduğu, bu sebeplerin, kendi iç bünyemizden mi yoksa dışarıdan mı kaynaklandığı konusu üzerinde kısaca durmamızda fayda vardır. Böyle bir tartışmayı intaç eden sebeplerin başında, Osmanlı'nın kendine olan yeterliliğini kaybetmesi, Batı'ya ve Batı'da üretilen teknolojiye, bir anlamda zorunlu olarak, bağımlı hale gelmiş olması gelir. Osmanlı'nın, kendi geleceğini, kendi ürettiklerinde göremeyip de başka bir kültür ve medeniyet tarafından üretilen unsurlarda araması ile birlikte, değerler tartışması da başlamıştır. Osmanlı'nın kendi kendine yettiği dönemlerde Batı ile kurduğu ilişkinin niteliği ile, bu yeterliliği kaybettiği tarihten sonra kurduğu ilişkinin niteliği arasında bir mahiyet farkı bulunmaktadır.

Osmanlı'nın Batı ile kurmuş olduğu ilişkilerin niteliğindeki kırılma noktasını Halil İnalçık, 1699 Karlofça antlaşması olarak gösterir. "Dışarıdan bir korkusu olmadığı yükselme çağında Osmanlılar, Batı'dan kültür alıntıları yaparken çekinme göstermemişler, yararlı gördükleri Avrupa teknolojilerini alıp uygulamışlardır... Osmanlı seçkin sınıfı Batı'dan teknik birimleri alırken aynı zamanda yaşam biçimiyle ilgili adetleri de ister istemez taklide başlamıştır."⁴ Osmanlı bürokratu için, özellikle 1700'den sonra, düşmanın galebe ve istilasını önlemeye yönelik her çeşit önlemi almak, devleti yeniden tanzim etmek, her şeyden önemli idi. O zamana kadar silahlar, savunma tesisleri ve askeri taktik, idare usulleri, geleneksel ustadan öğrenme yolu ile pratik usullerle sağlanıyordu. 18. yüzyılda ıslahatçı bürokratlar, bunun yetmediğini gördüler. 1839 Tanzimat döneminden sonra idari usuller ve kanunlar da alınmaya başladı ve geleneksel değerler sistemiyle ciddi çatışma bu dönemde ortaya çıktı. O zamanlar Yeni-Osmanlılar, Namık Kemal ve Ziya Paşa Batı'nın teknolojisini alarak modernleşecegiz, fakat onun değer sistemini reddederiz, diyorlardı. Ziya Gökalp, bunu sosyolojik bir sisteme bağlamak istedi. Buna karşılık kültür değişiminin, sosyal-kültürel bir bütün olarak gerçekleştiğini ileri sürenler, tam bir modernleşme için belli bir sosyal yapı gelişmesini şart sayanlar, Cumhuriyet döneminde bu kültür politikasını hayata geçirdiler.⁵

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulduğu yıllarda teknolojinin kültürel değerlerle olan ilişkisi sorunu, ciddi tartışmalara konu olmuştur. Bu tartışma, farklı yoğunlukta olmak kaydıyla, günümüze kadar güncelliğini korumuştur.⁶

3 İsmet Özel, Üç Mesele: Teknik- Medeniyet-Yabancılaşma, 10. Baskı İstanbul 2002 (1. Baskı 1978), s. 151.

4 Halil İnalçık, *Kültür Etkileşimi, Küreselleşme*, Doğu Batı Dergisi, sayı 18, Ankara 2002, s.90.

5 Halil İnalçık, a.e., s.92-93.

6 Bu tartışmaya; Ziya Gökalp, Mümtaz Turhan, Erol Güngör, İsmet Özel ve Nermi Uygur gibi düşünürler, farklı açılardan katılmışlardır.

Bu soruna sosyolojik bir perspektiften yaklaşmış olan Ziya Gökalp (1876-1924) kültür ile medeniyet kavramları arasında bir ayırma giderek köklü bir çözüm üretmeyi denemiştir. Onunla aynı dönemlerde yaşamış olan Hamdi Yazır (1878-1942), soruna dinî ve felsefî bir bakış açısıyla yaklaşmış; 'teceddüd', 'tebeddül' ve 'tahrif' kavramları çerçevesinde konuyu çözüme kavuşturmayı istemiştir.

Gökalp'i kültür-medeniyet ayırımına götüren düşüncenin temelinde, Türkiye için kültürel kimlik endişesi bulunmaktaydı: "Bütün devlet gücünü, aydınların bütün gayretini seferber ederek yöneldiğimiz Batı dünyasının medenî gelişmelerini taklit ederken, onların sosyal ve kültürel özelliklerini de benimseyecek miydik? Başka bir ifade ile, eski teknolojimizle birlikte eski âdet ve geleneklerimizi, inançlarımızı da bırakacak mıydık? Kılık kıyafetimizden tutun da dinimize kadar Avrupalı gibi mi olacaktık?"⁷

Gökalp devrinde Türk aydınlarının karşılaştıkları, temel kültürel sorun buydu. Bir taraftan Batı dünyasının Osmanlı'yı maddi bakımdan ezen bütün medenî vasıtalarına sahip olmak istenirken, öbür taraftan aynı dünyanın zevkleri, âile hayatı, her türlü sosyal münasebetleri, felsefî ve dinî inançları, sanat ve eğlence tarzı hayatımızdan nasıl uzak tutulacaktı? Bu endişe birçok aydını Batı medeniyetine karşı olumsuz veya çekingen bir tavır almaya itiyordu. Bu durum karşısında aydınların bir kısmı, Batı'nın teknolojik ilerliklerini benimsemekle yetinmemiz gerektiğini, nispeten daha az olan bir kısmı ise birçok kültürel gelenegimizi de değiştirmek zorunda olduğumuzu iddia ettiler.

Gökalp -pratik bir endişe ile- değiştirilmesi istenmeyen bütün değerleri kültür adı altında topladı, değiştirilmesi istenenleri ise medeniyete dahil unsurlar olarak gösterdi. Birinci gruba giren değerler milletlerin öz malı olan şeylerdi; bunların değişmesi değil, gelişmesi söz konusu idi. İkinci, yani medeni değerler grubuna girenler ise, kültürün inkişafına imkan vermedikleri takdirde değiştirilmesi gereken şeylerdi. Kendi ifadesiyle dile getirmek gerekirse; "medeniyet yöntemi yapılan ve taklit vasıtasıyla bir milletten diğer millete geçen kavramların ve tekniklerin toplamıdır. Kültür ise hem yöntemle yapılamayan, hem de taklit yoluyla başka milletlerden alınamayan duygulardır."⁸

"Kültür ile medeniyeti birbirinden ayıran, kültürün özellikle duygulardan, medeniyetin ise özellikle bilgilerden meydana gelmiş olmasıdır."⁹

Görüldüğü gibi Gökalp, medeniyet ile ilmin, teknolojinin, siyasi, sosyal ve idari organizasyonun anlaşılması gerektiğini söylemektedir. Kültür ile de, esas itibarıyla sanatı, dil ve edebiyatı anlamaktadır. Bununla beraber kültür kavramını daha geniş tuttuğu, bazen medeniyete ait görüşlerini de buraya kattığı görülebilir. Şu tarif yine onundur:

7 Güngör, a.e., s. 10.

8 Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları* (sad. Yalçın Toker), İstanbul 2002; Gökalp'e göre kültür ile medeniyet arasında hem birleşme hem de ayrılık noktaları vardır. Birleşme noktası, ikisinin de toplumsal hayatın bütününe içine almasıdır. "Toplumsal hayatlar şunlardır: Din, ahlak, hukuk, akıl, estetik, iktisat, dil ve bilimle ilgili yaşayışlar. Bu sekiz türlü toplumsal hayatın toplamına kültür adı verildiği gibi medeniyet de denilir... Kültür ile medeniyet arasındaki ayrılıklar ise; kültür milli olduğu halde, medeniyet milletlerarasıdır" (Gökalp, a.e., s.35.)

9 Gökalp, a.e., s.44.

"Kültür halkın gelenekleri, alışkanlıkları, töreleri, sözlü ya da yazılı edebiyatı, dili, müziği, dini, ahlâkı, estetiği ve ekonomisiyle ilgili usulleridir."¹⁰

Erol Güngör'ün de belirttiği gibi¹¹ Gökalp'in bu formülünün, eksik bilginin sebep olduğu yanlışları yanında, günün ihtiyaçlarına göre çözümler üretmenin yarattığı tezatları da mevcuttur. Mesela din bir yerde medeniyet, bir başka yerde kültür unsuru olarak gösterilmiştir. Ona göre din, Türklerin icadı olmadığı için medeniyete dahildir, ama Türk halkı onu kendine göre benimsediği için kültüre girmiştir.

Gökalp medeniyet değiştirmenin din değişikliğini gerektirmeyeceğini, Japonların Batı medeniyetine pekala intibak ettiklerini, zaten Doğu medeniyetini İslâm, Batı medeniyetini de Hıristiyan diye vasıflandırmanın yanlış olduğunu düşünür. Kısaca Gökalp'e göre Türkler, Batı medeniyetine girmekle ne Türklüklerinden, ne de Müslümanlıklarından bir şey kaybedeceklerdir.¹²

Görüldüğü gibi Gökalp için kültür, bir halkın sanat, folklor, örf âdet ve davranış biçimlerini belirleyen, onun duygu dünyasını kapsayan en asli kimliğidir. "Kültür bir toplum için organik bir bütündür. Vazgeçilemez, değiştirilemez ve başka bir kültürle bütünleşemez. Buna karşı medeniyet, aklın, bilim ve teknolojinin yarattığı iradi ve yapay bir sistemdir ve medeniyet, bir kültürden öbürüne nakil olunabilir."¹³ İnalçık, Gökalp'in, bu kültür ve medeniyet ikileminin Türkiye Cumhuriyeti kültür tarihine damgasını vurduğunu belirttiikten sonra, Türkiye'de özellikle son yarım yüzyıl içinde, Osmanlı medeniyetinin milli kültürün vazgeçilmez bir parçası ve devamı sayılmaya başlamış olmasını "şaşırtıcı"¹⁴ bir gelişme ve kırılma olarak görür.

Birtakım teknolojik değişmelerin, doğrudan dinî değerler alanında paralel bazı değişmelere yol açması, dinin bu değişiklikler karşısında nasıl bir tavır takınması gerektiği meselesini ortaya çıkartmıştır. Bu mesele, esasen sosyal değişmeler karşısında dinin nasıl bir tavır takınacağı ile ilgili derin teolojik tartışmanın bir alt birimi durumundadır. Bu tartışmanın İslâm düşüncesinde çok eski bir tarihi vardır. İslâm düşünce geleneğinde, ortaya çıkan yenilikleri "bid'at" terimiyle isimlendirip, bunları tamamen reddeden anlayışlar yanında, bu yenilikleri dinin 'onayladıkları' (bid'at-i hasene) ve 'reddettikleri' (bid'at-i seyyie) şeklinde ikiye ayıran anlayışlar da her zaman var olmuştur.¹⁵

Gökalp ile aynı dönemde yaşamış ve İslâm ilimleri alanında çok değerli eserler vermiş olan Hamdi Yazır, teknoloji ile birlikte ortaya çıkan yeniliklerin, bir anlamda teolojik değerini tartışırken, dinin kabul edebileceği yeniliklerin niteliği üzerinde durur. Dinin onaylayabileceği yenilikleri, "yenilenme" (teceddüd) kavramıyla ifade eder. Ona göre yenilenmenin iki asli özelliği vardır. Yenilenme;

10 Gökalp, a.e., s.106.

11 Güngör, a.e., s. 12-13.

12 Onun meşhur "Türk milletindenim, İslâm ümmetindenim, Garp medeniyetindenim" (Gökalp, a.e., s.72) formülündeki bu üç unsurun birbiriyle uzlaşması, kültür ve medeniyet arasında yaptığı ayrımı mümkün hale gelmiştir.

13 İnalçık, a.e., s. 117-118.

14 İnalçık, a.e., s. 104.

15 Bid'at ile ilgili geniş bilgi için bkz: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, "Bid'at" maddesi, c. VI, s. 129-131.

1. İslâm'ın tevhid ilkesine aykırı olmayacak,

2. İslâm toplumunun kimliğini oluşturan temel değerlerle ters düşmeyecektir.

Bu iki özelliğe aynı anda sahip olmayan yenilikleri Yazır, *başkalaşım* (tebeddül) ve *bozulma* (tahrif) olarak isimlendirir ve dinen reddedilmesi gerektiğini savunur.

"İslâm'da en büyük düstur vahdet düsturu olduğu için diğer bütün prensipler bu vahdet düsturunun gelişmesi açısından etkili olacaktır. Yenilenmenin bütününde bu bakış açısı korunarak ümmetin kimliği muhafaza edilecektir. Bu şekilde her asırda meydana gelen fikrî ve maddî olaylar birer tecrübe bakış açısıyla incelenip, prensiplerin tatbik şekillerine bakılacaktır. Bu şekilde ümmetin hayatına şuurlu veya şuursuz olarak giren yeni olguların dinî ve hukuki yönden gerçek durumları sorgulanıp tespit olunacaktır. Ayet ve hadis ile belirlenmiş ilkeler korunacak, ümmetin kimliğini ortadan kaldıracak bidatlere yol açmayacaktır."¹⁶

Erol Güngör, teknoloji-değer ilişkisi konusundaki tartışmaları değerlendirmesini, bunları esasen "yersiz ve zamansız" bulduğunu belirterek tamamlar. *'Batıyı bütünüyle almak veya 'ilim ve tekniğini alır, kültür değerlerini ve âdetlerini almayız'* diyenler, ona göre mevcut olmayan bir problemi tartışmışlardır. Çünkü bunlar, teknolojik modernleşmeyi gerçekleştirmenin son derece kolay olduğunu zannedip, ancak bunun yeterli olup olmadığı üzerinde durmuşlardır. Oysa Türkiye'nin asıl problemi, sebebi henüz mevcut olmayan neticelerle uğraşacak yerde, modern teknolojinin kısa zamanda ve en az paha ile nasıl aktarılacağı meselesidir.

1980'li yılların başında Erol Güngör'e göre, teknoloji konusunda Türkiye'de yapılması gereken iş, "Batı medeniyeti için en uygun sansürün veya kontrol mekanizmasının ne olduğunu araştırmak yerine -ki böyle bir şey zaten mümkün değildir- Türkiye'de sağlam bir milli kültür kurmanın yollarını araştırmaktır. Batı ile -veya herhangi bir yabancı ülke ile- bu derece yakın ve kesif bir münasebete girdikten sonra, oradan istenilen şeylerle birlikte istenmeyenlerin de gelmesi kadar tabii bir şey olamaz...Önemli olan, yerli kültürün bunlarla kolayca yer değiştirecek şekilde zayıf kalmasını önlemektir...Türkiye'de bugün hâlâ bağımsız bir kültür şahsiyetinden söz ediliyorsa, bunu bizim eski kültürümüzün her türlü hoyratlık karşısında hâlâ direnecek kadar kuvvetli olmasına borçluyuz. Fakat bu direnen kültüre bir hamle gücü kazandırılmazsa, daha fazla ayakta kalmasını bekleyemeyiz."¹⁷

Küreselleşmenin Değer Boyutu

Teknolojinin değer boyutuyla ilgili yapılmış tartışmaların 'yersiz ve zamansızlığı' hükmü, değişik açılardan değerlendirilebilir olmakla birlikte, aynı hükmü küreselleşmeyle ilgili tartışmalar hakkında vermek mümkün değildir. Çünkü teknolojinin zaman içinde kaydettiği gelişme ve bu gelişmenin hızı, toplumların

16 Hamdi Yazır, *İslâm Düşüncesinin Problemlerine Giriş* (sad. Recep Kılıç), Ankara, 1996, s. 62-63.

17 Güngör, a.e., s. 46.

küreselleşmenin olumlu veya olumsuz etkilerinden korunmasına, neredeyse imkan bırakmamaktadır.

Küreselleşmenin hem olgu hem de değer boyutunun olduğu açık olmakla birlikte, yapılan tartışmaların neredeyse tamamı, küreselleşmenin değer boyutu üzerinde yoğunlaşmaktadır. Gerçekte de küreselleşmenin değer ifade eden ve değer koyan bir yönü vardır. Çünkü küreselleşme, en azından, değerlerini bazıları dışlamakta, bazıları öne çıkarmakta, bazılarının da içlerini boşaltıp onlara yeni anlamlar yüklemektedir.

İktisadî ve siyasî hayatta 'serbest piyasa ekonomisi' ve 'liberal demokrasi' vs. gibi belirli değerleri, küreselleşmenin öne çıkardığını görmezden gelmek mümkün değildir. Küreselleşmenin lehinde ve aleyhindeki tezler de, bu iktisadî ve siyasî sistemlerin uygulanmasından doğan veya doğabilecek olan sonuçlar merkeze alınarak geliştirilmektedir. İktisadî ve siyasî değerler alanında küreselleşmenin lehinde veya aleyhinde karar verebilmek için, bu iktisadî ve siyasî sistemlerin fiilen kimlerin lehinde veya aleyhinde işlediklerine bakmak gerekecektir. Bu konudaki değerlendirmeyi konunun uzmanlarına bırakarak, küreselleşmenin dinî değerler alanındaki tesirleri üzerinde duralım.

Küreselleşme ve Din

Küreselleşme ve din ilişkisi söz konusu olduğunda, öncelikle dikkat çekilmesi gereken nokta, hemen her dinin küresel iddialarının olmasıdır. Çok az istisnaıyla dinlerin neredeyse tamamı, evrensel tezlere sahiptir. Bu tezlerini evrenin bütününe duyurmaya çalışırlar, bütün insanları bu tezleri kabul etmeye çağırırlar. Bu açıdan dinler, kendi değerlerini insanların tamamına duyurma yolunda küreselleşmenin olgusal imkanlarını kullanabilirler. Bu sebeple küreselleşme, "din yayma" faaliyetinin şeklini değiştirme, hızını ve etkisini artırma işlevi görebilir.

Bir dinin kendi değerlerini yayması, "*dinî etkileşim*" ve "*dinî eritim*"¹⁸ faaliyetleri şeklinde olabilir. *Dinî etkileşim*; yapılan tercümelemler, toplantılar, seyahatler, filmler vb. etkinlikler vasıtasıyla dinler arasında kendiliğinden gerçekleşir. Bu etkileşim sürecinde taraflar, birbirlerinden karşılıklı olarak, olumlu veya olumsuz anlamda etkilenirler. Ancak bu etkileşim taraflardan sadece birinin zararına olacak şekilde de sonuçlanabilir. Bu, genellikle bir inanç sisteminin yozlaşması sonucunda inanılabilirliğini büyük ölçüde kaybetmesi hâlinde, daha canlı bir inanç sistemiyle karşılaşması durumunda ortaya çıkar. İslâm tarihinde "tebliğ" ve "dâvet" yöntemi ile sağlanmış olan bireysel veya toplumsal ihtidâ hareketleri, genellikle bu şekilde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla dinler arasındaki etkileşim, başka inanç mensuplarını etkileyip değiştirmek ve sonuçta onları dönüştürüp başkalaştırmak şeklinde de sonuçlanabilir. Fakat dinî etkileşimin özelliği, etkileşim sürecinin, karşısındakini dönüştürüp başkalaştırma gayesiyle başlamamış olmasıdır.

Dinler arasındaki ilişki; bir inanç mensubunu sahip olduğu inancından döndürüp, kendi dininin mensubu yapmak için her türlü faaliyeti olumlayan bir

18 "Dinî etkileşim" ve "dinî eritim" şeklindeki kavramlaştırma, bütünüyle bana ait değildir. Bu kavramları, TDV Yayın Kurulu'nda Prof. Dr. S. Hayri Bolay ve Prof. Dr. Bahaeddin Yediylidiz ile 1998 yılında yürüttüğümüz müşterek bir çalışma esnasında birlikte ürettik. Dinler arasındaki ilişkiyi bu kavramlarla daha açık bir şekilde anlayabileceğimizi düşünüyorum.

şekilde başlarsa, öncekinden ayırd etmek için buna "*dinî eritim*" faaliyeti adını vermek daha doğru olur. Dinî eritim adını verdiğimiz bu dinler arası ilişki türünde, karşılıklı etkileşim değil '*tek taraflı etkileme*' söz konusudur ki bu etkileme, karşı taraftaki dini, kendi içinde tamamen eritmeye, bunu yapamıyorsa onu eski halinden dönüştürüp başkalaştırmaya kadar ilerleyebilir. İşte küreselleşme, dinler arasındaki her iki ilişki türünü de etkileyen ve hızlandıran bir süreç durumdadır. Hıristiyanlığın dinler arası ilişki türü olarak kullandığı geleneksel yöntem olan misyonerlik, dinî eritim faaliyetlerinin en tipik örneğidir.

Küreselleşmenin dinler arası ilişkiyi fiilen nasıl etkilediğinin belirlenmesi, özel çalışmaları gerektiren bir konudur. Ancak dinler arası ilişkide küreselleşmenin, teknolojiye hakim olabilen ve onu aktif bir şekilde kullanabilen tarafa büyük imkanlar sağladığı; bu ilişkiyi, önce tek taraflı '*etkileme*' ilişkisine, sonunda da '*eritme*' ilişkisine dönüştürebilir bir yapısının olduğu gözden uzak tutulmamalıdır. Bu çerçevede, küreselleşme sürecinde yürütülen dinler arası ilişkinin önemli bir tarafı olarak İslâmiyetin, konjonktürel şartlardan kaynaklanan şanssızlıklarının bulunduğuna işaret etmemiz gerekir. Şöyle ki;

Dinler arası ilişkinin yoğunlaşmış hızlandığı günümüzde, bu ilişkinin bir tarafı olan Hıristiyanlığın, geleneği, dinî otoritesi olan güçlü kurumları vardır ve bu kurumlar, dinler arası ilişki konusunda özel olarak çalışmakta, yeni yöntemler geliştirmekte, projeler üretmekte, ürettiği projeleri uygulamak üzere organize olabilmekte, gerektiğinde devlet desteği bulabilmektedir. Hıristiyanlıktaki Kiliseye tekabül eden, dinî otoritesi olan bir kurumu olmadığından, dinler arası ilişkide İslâmiyet, Hıristiyanlığa göre daha hazırlıksız, daha dağınık bir durumdadır. Dolayısıyla günümüz İslâm coğrafyasında, dinler arası ilişkinin sonuçları, yakın gelecekte kendini somut bir şekilde gösterecektir.

Dinler arası ilişkinin Türkiye'de hangi seviyede işlediğinin tespiti de yine, yapılacak alan araştırmalarıyla mümkün olabilir. Ancak Türkiye'de 70 sene önce si ile sonrasında meydana gelmiş olan iki olay, bu ilişkinin hangi düzeyde olduğu konusunda sağlıklı bir fikir sahibi olabilmemizi sağlayabilir. 1928 yılında Bursa Amerikan Kız Koleji'nde okuyan üç Türk kız öğrencinin "biz Hıristiyan olduk" demeleri, toplumda öylesine büyük bir infialin doğmasına yol açar ki, okul derhal kapatılır¹⁹. Bu olaydan yaklaşık 70 sene sonrasının Türkiye'sinde ise bir Türk genci, sıradan Hıristiyan olmanın çok ötesine geçip Papaz olur, Türkiye'de cemaati tamamen Türklerden oluşan bir Kilise açar; televizyon kanalları arasında dolaşarak fiilen Hıristiyanlığın savunusunu yapar. Temel İslâm Bilimleri alanında ilahiyatçı öğretim üyesi bir profesör, sadece Türk insanının değil bütün İslâm ümmetinin önüne, "*Hız. İsa'nın şahsiyeti etrafında bütünleşmeyi*"²⁰ bir ideal olarak koyar. Üç öğrencinin "Hıristiyan olduk" demiş olmalarından son derece rahat-

19 Geniş bilgi için bkz: Ömer Turan, *Avrasya'da Misyonerlik*, Ankara: ASAM Yayınları, 2002, s. 12, 54 vd.

20 Prof. Dr. Suat Yıldırım, *Aksiyon Dergisi'nin 470. sayısındaki "Salat ve Selam Hz. İsa İçin"* başlıklı kısa yazısında şöyle diyor: "On dört asırdan beri dünya haritasını, doğrudan doğruya veya sonuçları itibarıyla şekillendiren Müslüman ve Hıristiyan ümmetlerinin, Hz. İsa'nın şahsiyeti etrafında bütünleşerek, hem kendilerini, hem de bütün insanlığı kurtarmaya yönelmeleri, hepimizin ideali olmalıdır." *Aksiyon Dergisi*, Yıl 9, Sayı 470, 15 Aralık 2003.

sız olduğunu 70 sene önce tavır ve davranışlarıyla ortaya koymuş olan Türk toplumu, artık bu konularda tepki vermez hâle gelmiştir. Tepkisiz kalması, kendi insanının Hıristiyan olmasını normal karşılamasından kaynaklanabileceği gibi bu konularda yapılabilecek bir şeyin olmadığını düşünmesinden de kaynaklanabilir. Her iki durum da, dinler arası ilişkinin, Türkiye için uzun zamandır karşılıklı bir 'etkileşim ilişkisi' olmaktan çıkıp 'tek taraflı olarak etkileme', hatta 'eritme' ilişkisine doğru mahiyet değiştirmiş olduğunu düşündürmektedir. Bu sebeple Türkiye'de toplumu din konusunda aydınlatma ile görevli resmi devlet kurumunun, dinler arası ilişki konusunda yeni projeler geliştirmesine âcil ihtiyaç vardır. Ömer Turan'ın da haklı olarak belirttiği gibi²¹, bugün dünyanın belli başlı üniversitelerinde misyoloji ana bilim dalları vardır. Bu kürsülerde misyonerlik çalışmaları tarihî, stratejik, dinî, sosyal ve ekonomik boyutlarıyla ele alınmakta, disiplinler arası çalışmalar yapılmakta, hazırlanan doktora tezleri kabul edilmektedir. Türkiye'de ve Avrasya ülkelerinde faaliyet gösteren misyonerlik teşkilatları, bu teşkilatların yapısı ve çalışma metotları konularında çalışacak araştırma merkezlerine, günümüzde her zamankinden daha fazla ihtiyaç bulunmaktadır.

Bu çerçevede özellikle Batı'dan ve Uzak Doğu'dan yapılan tercümelemlerle Türkiye'de yayımlanmış telif tercüme bütün (web siteleri de dahil yazılı ve görsel) yayınların dinî etkileşim ve eritim faaliyetleri çerçevesinde gözden geçirilmesi, küreselleşmenin önümüze koyduğu bir gerekliliktir. Uzak Doğu'dan yapılan tercümelerin de dikkatle incelenmesine ihtiyaç vardır, çünkü Türkiye'de Hıristiyan misyon faaliyetleri kadar Uzak Doğu dinlerinin misyonerlik faaliyetlerinin de varlığı göz ardı edilmemelidir.

Dinî hayatı yönlendiren en önemli unsurların başında yayınların geldiği âşikardır. Bundan dolayı dinî hayatı ve bu hayatta ortaya çıkan yeni durumları doğru bir şekilde anlayabilmek için geniş kapsamlı bir değerlendirmeye ihtiyaç vardır. Böyle bir değerlendirmenin gerçekleşebilmesi hâlinde, bir taraftan küreselleşmenin dinî düşünce dünyamızda ortaya çıkardığı zenginlikleri zamanında fark eder, bunların topluma yayılması için gerekenlerin yapılması yoluna gidilir; diğer taraftan da dinî değerlerimize zarar veren, inanç ilkelerimize aykırı olan ve dinî hayatı olumsuz yönde etkileyebilen durumları belirleyip bunlara karşı önlemler almamız mümkün hâle gelir.

Küreselleşme, din anlayışının sağlıklı bir şekilde gelişmesine olumlu katkılar sağlayabileceği gibi, değişmesine ve yeniden şekillenmesine de yol açabilir; mesela geleneksel din anlayışı yerine farklı bir anlayışı ön plana çıkartılabilir. Küreselleşmenin, din anlayışının sağlıklı bir şekilde gelişmesine olumlu katkılar sağlaması, teknolojik imkanlar vasıtasıyla olur. Özellikle bilgisayar teknolojisindeki imkanlar, bazı dinî kavram ve değerlerin daha iyi anlaşılması yolunda olumlu katkılar sağlayabilir.

Öbür taraftan küreselleşme, TV Kanalları ve internet teknolojisi vasıtasıyla Türk toplumunu, bir anlamda, 'açık toplum' haline getirmiştir. Bu durum, "dinî çeşitlilik problemi"nin bizim toplumumuzda da akademik çevrelerde tartışılmasına yol açmıştır.

21 Ömer Turan, a.e., s. 28.

Dinî çeşitlilik problemini, konumuz açısından, kısaca şu şekilde formüle etmek mümkündür:

Dinlerin çeşitliliği olgusu karşısında;

a) tek bir din mi Hak'tır ve kurtuluşa erdiricidir?

b) bu Hak din ile birlikte, başka dinler de Hak ve kurtarıcı kabul edilebilir mi?

c) yoksa hakikat değeri açısından bütün dinler eşit midir?

Bu seçeneklerden (a) şıkkını kabul eden yaklaşım *dışlayıcılık*, (b) şıkkını kabul eden yaklaşım *kapsayıcılık*, (c) şıkkını kabul eden yaklaşım ise *çoğulculuk* olarak isimlendirilmekte ve farklı çevrelerce savunulmaktadır.

Dinî çeşitlilik probleminin tarihi, esasen dinler tarihi kadar eski olmakla beraber, günümüzde tartışılan hâliyle, Avrupa'da Hıristiyanlığın Katoliklik ve Protestanlık diye adeta iki farklı dinmiş gibi bölünmesiyle başlamıştır. Daha önce aynı dinî değerlere inananlar arasında köklü bir ayrılık ortaya çıkınca, taraflardan birinin diğeri hakkında nasıl bir dinî yargıda bulunacağı meselesi, önemli bir problem olarak kendini göstermiş ve günümüze kadar da tartışılan bir konu olmayı sürdürmüştür. Ancak 20. asırda muhtelif sebeplerle değişik Batı ülkelerine Müslümanlar da dahil farklı din mensuplarının göçü, tartışmanın hem mahiyetini değiştirmiş, hem de sınırını genişletmiştir. Tartışmanın mâhiyeti değişmiştir, çünkü konu artık sadece dinî açıdan değil aynı zamanda felsefî, siyasî ve stratejik açıdan da tartışılmaya başlanmıştır. Tartışmanın sınırı da, Hıristiyanlığın müstakil birer din nitelikli mezhepleri arasından çıkıp, bütün dinleri kapsayacak şekilde genişlemiştir.

İslâm'ın muhtelif dinler karşısındaki geleneksel tutumu, *'dışlayıcılık'* veya sınırları belirlenmiş bir *'kapsayıcılık'*tır. Çünkü klasik İslâm inancına göre diğeri ilahî dinler, kutsal kitapları *'tahrif edildiği'* için aslî hüviyetlerini koruyamadıklarından, Allah Hz. Muhammed'i son peygamber olarak görevlendirmiştir. Onunla, Hz. Adem'den bu yana insanlığa değişik peygamberler vasıtasıyla göndermiş olduğu "Hak din" olan İslâm'ı, yeniden, aslî hâliyle bildirmiştir.

İslâmiyetin bu anlayışını iki şekilde yorumlamak mümkündür. Bu anlayışı "dışlayıcılık" olarak değerlendirmemiz hâlinde, "Hak din" sadece İslâm'dır; insanlığın kurtuluş ve hidayeti, ancak İslâm ile mümkün olabilir. "Kapsayıcılık" olarak değerlendirmemiz hâlinde ise İslâm, Hz. Adem'den Hz. Muhammed'e kadar gönderilmiş bütün dinlerin ortak adıdır. İslâm adı verilen bu dinin temel ilkeleri ise; tevhid inancı, ahirete iman ve salih ameldir. Dolayısıyla kişi, eğer tevhid inancına ve ahiret inancına sahipse, salih amellerde bulunuyorsa ve Hz. Muhammed'in peygamberliğini de kabul ediyorsa, fiilen mensup olduğu dinin adı ne olursa olsun, bu kişi esasen Müslümandır; ilahi kurtuluş ve hidayete erecektir.

Bu yaklaşımda İslâm dini, hak ve hakikatin yegane ölçütüdür. Diğeri bütün dinler, bu ölçüte göre değerlendirilmelidir. Bu, aynı zamanda "hakikatin teklifi" ilkesinin de bir gereğidir. Madem ki hakikat tektir, o halde onu temsil eden din de tek olmak durumundadır.

Son zamanlarda, özellikle 1990'lı yıllarda Batı'dan yapılan tercümelemlerin etkisiyle, Türk ilahiyatçılar arasında "dinî çoğulculuk" anlayışının yaygınlaştığını

görüyoruz. "Dinî çoğulculuk", kısaca, dinlerin 'hakikat' iddialarını bir anlamda ortadan kaldıran, dinlere rağmen hakikatin bilinemez olarak kalacağını savunan yaklaşımın adıdır. Dinî çoğulculuğa göre, hakikat değeri açısından dinler arasında fark yoktur, çünkü varolan bunca dine rağmen, "hakikat" bilinemez olarak kalmaya devam etmektedir. Bundan dolayı herhangi bir dini değerlendirirken, o dinin insan ve toplum hayatında yol açtığı olumlu veya olumsuz katkılara ve sebep olduğu dönüşümlere bakmak gerekir. Eğer bir din, insan hayatında olumlu anlamda dönüşümlerin meydana gelmesine sebep oluyorsa, inanç ilkelerinin hakikat değeri ne olursa olsun, o din insanın kurtuluşuna ermesine vesile olacak demektir.

Küreselleşme sürecinin gerek ülkemizde gerekse dünyada öne çıkarttığı din anlayışı, dinî çoğulculuktur. Dinî çoğulculuk ile, Müslümanların kendilerini diğer bütün dinlerden farklı ve ayrıcalıklı gören din anlayışlarının yanlış olduğu; 1500 yıldır "Bâtıl" olarak nitelendirdikleri diğer dinlerle İslâm arasında gerçekte hiçbir farkın bulunmadığı, bu açıdan Müslümanların temel bir yanlış içinde oldukları söylenmektedir. Müslümanlar bu tarihî yanlışlarını kabul ettikten sonra da, muhtemelen şöyle bir değerlendirme yapılacaktır:

Dinler arasında hakikat değeri açısından, yani Hak olup olmamaları açısından madem ki bir fark yoktur, öyleyse dinler arasında bir karar verebilmek için hangi dinin insanlığa olumlu katkılarda bulunduğu bakmamız gerekir. Bunun yolu da; İslâm ülkeleri ile Hıristiyan coğrafyasındaki Avrupa ülkeleri arasında, gelişmişlik ve refah seviyeleri bakımından bir mukayese yapmak olmalıdır. Böyle bir mukayesenin sonucu ise zaten bellidir.

Bütün bunların ışığında, yazıya başlarken sorduğumuz temel soruları hatırlayalım: "*Küreselleşme, olgusal bir durumun mu adıdır, yoksa bir değer mi ifade etmektedir? Olgusal bir durumu ifade ediyorsa, bu olgusal durum yeni değerler üretebilecek güçte midir?*" Yaptığımız tahlillerin sonucunda şunları söylememiz mümkündür: Küreselleşmenin olgusal boyutu olarak görünen teknolojinin kendisi, değerden bağımsız düşünülemezdir. Bu durumda küreselleşme, en olumlu bir yorumla, yeni değerler üretebilen ve fiilen de üretmekte olan olgusal bir durum olarak görünür. Olumsuz bir bakış açısıyla da küreselleşme; bizatihî değer koyan, değerlendirme yapan, yani kendine özgü değerleri olan bir süreç durumundadır. Din nokta-i nazarından değerlendirdiğimiz zaman ise küreselleşme; insanlığa, değerlerini, inanç ve ritüellerini kendisinin belirlediği âdeta yeni bir din sunmaktadır. Bunu, ya mevcut dinlerin bir takım temel ilkelerini değiştirerek veya onları yeniden yorumlayarak yahut tamamen yeni ilkeler koyarak yapmaktadır. Küreselleşme, takdim ettiği bu dinin esaslarını tebliğ eden *peygamber* olarak da *medyayı* kullanmaktadır.